

УДК 711.4

к. арх., доцент Ідак Ю.В.,
yuliya.idak@gmail.com, код ORCID: 0000-0002-1123-5759,
Національний університет "Львівська політехніка"

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ «МОРФОЛОГІЯ» та «МОРФОЛОГІЯ МІСТА» В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ МІСТОБУДУВАННЯ

«Морфологія міста» є одним із ряду понять, яке в сучасній теорії містобудування не є чітко означене і змістовно окреслене. В статті зроблено спробу уточнити поняття «морфологія міста», конкретизувати зміст та визначити його місце в теорії містобудування.

Ключові слова: морфологія міста, морфологія, дефініція, вчення.

На сучасному етапі свого розвитку містобудівні дослідження характеризуються підвищеним інтересом до міждисциплінарних підходів вивчення процесів, які пов'язані з особливостями організації та функціонування міста. Одним з ефективних і перспективних свідчень тенденції до інтеграції сучасного наукового знання про місто є *поява нових методологічних концепцій* дослідження складних містобудівних об'єктів та вирішення пов'язаних із ними найважливіших життєвих проблем: *соціологія міста* [1] або *партисипація* – соціальний аспект, *урбоекологія* [2] – екологічний аспект, *штучна нейронна мережа* [3] – філософський (штучний інтелект) та технічний (робототехніка) аспекти тощо.

Поруч з цим у містобудуванні виникло ряд проблем, пов'язаних саме з теоретичною складовою: на сьогоднішній день існує термінологічна неоднозначність щодо визначення ряду понять, які здатні поглибити знання про формування об'єктів містобудування. А це призводить до значного непорозуміння не тільки у самих визначеннях, але й у з'ясуванні і формулюванні дослідницьких проблем та завдань.

Через це наукові дослідження у містобудуванні поступово втрачають значення соціально-значущої сфери людської діяльності, що спрямована на *виробництво та систематизацію знань* про закономірності існуючого засобами теоретичного обґрунтування та емпіричного випробування і перевірки пізнавальних результатів для розкриття їх об'єктивного змісту (істинності, достовірності, інтерсуб'єктивності) [4, с. 410].

Така ситуація обумовлює важливість та підвищує актуальність вивчення низки категорій, якими можна описати і проаналізувати об'єкти містобудування, що, своєю чергою, вимагає уточнення ряду понять, конкретизацію їх змісту та визначення місця в контексті теорії містобудування.

Метою статті є уточнення поняття «морфологія міста», конкретизація змісту та визначення його місця в теорії містобудування.

Методологічну основу дослідження становлять філософські підходи та загальнонаукові методи, які базуються на теоретичних засадах вивчення морфології в природничих та гуманітарних науках.

Виклад основного матеріалу. «Морфологія міста» є одним із ряду понять, яке в сучасній теорії містобудування не є чітко означене і змістовно окреслено. Якщо в наукових працях подається його дефініція, хоч і без конкретизації змістовних меж, то в нормативних документах та навчальній літературі визначення вищезазначеного поняття та дотичних до нього питань практично відсутні. Більшість авторів, оперуючи поняттям «морфологія», насправді погано знайомі з ним як з науковим терміном. А це спричиняє стихійне використання морфологічних термінів, які допускають метафоризацію явищ, пов'язаних із формою і будовою містобудівних об'єктів.

Першочерговим завданням при уточненні поняття «морфологія міста» є визначення терміна «морфологія» та звернення до різного роду словників для розкриття його етимології.

«Морфологія» є поширеним терміном і, як правило, не супроводжується коментарями та поясненнями. У межах наукових уявлень воно пов'язане із біологією та філологією.

У найбільшому за обсягом тлумачному словнику української літературної мови [5] поняття «морфологія» визначається як біологічний (вчення про будову і форму організмів, речовин) та мовознавчий (розділ граматики, що вивчає будову слова) терміни.

Поняття «морфологія» найтісніше пов'язане з ботанікою, тому біологічні дослідження набувають першорядного значення у його вивченні.

Термінологія морфологічних описів рослин вироблена, в основному, у XVII столітті. Тоді ж, зроблено перші спроби теоретичних узагальнень різних типів рослин за зовнішнім виглядом та будовою. Проте становлення морфології рослин як самостійного наукового вчення відносять до початку XIX століття [6], після того як з'явилася наукова праця І. Гете «Досвід про метаморфозу рослин» (1790) [7].

Термін і поняття «**морфологія**» ввів у науковий обіг, як тепер вважається, І. Гете, ймовірно, в 90-і роки, коли він посилено займався будовою тварин, головним чином їх скелетом. Вперше це слово зустрічається в щоденнику І. Гете, в записі від 25 вересня 1796 р. і в листі до Й.-Ф. Шіллера від 12 листопада того ж року [8].

Є припущення, що це слово утворене Й. В. Гете з основ слів *гр. μορφή* – «форма» і *λογία* – «вчення» за зразком таких слів, як *біологія* (нім. *Biologie*),

теологія (Teologie) та ін. [10]. В українській мові слово запозичене з німецької мови *Morphologie* [8, с. 518].

У пресі цей термін вперше з'явився пізніше, у 1800 р, в одній з робіт натураліста К. Бурдаха. Запозичив його К. Бурдах шляхом усної передачі розмов з І. Гете або придумав сам – залишається невідомим [8; 10]. К. Бурдах також придумав термін "біологія" у 1800 р. і запропонував використати його для позначення вивчення живих істот із морфологічної, фізіологічної та психологічної точок зору [11, с. 1; 12, с. 144].

Буквально слово «морфологія» означає «вчення про форму», зазвичай тіла організмів. Але І. Гете мріяв використовувати це поняття при вивченні гір, рельєфу Землі. Працюючи над проблемою «морфології» і шукаючи її місце серед суміжних наук, І. Гете визначив її зміст – розгляд форми (*Gestalt*¹) як в її частинах, так і в цілому, в їх відповідностях і відхиленнях [8].

По суті поняття «морфологія» тісно пов'язане з поняттям «організм», як його філософськи інтерпретував І. Кант, оскільки саме його праця «Критика чистого розуму» («*Kritik der Urteilkraft*», 1790 р.) [13] зробила значний вплив на становлення філософської думки І. Гете.

І. Кант, як і В. Гете, проводили деяку аналогію між творіннями природи і звершеннями художника. І те, і інше доречно, оскільки всі їх складові частини складаються в єдине ціле. Але суттєва різниця полягає в тому, що організм виникає як би сам по собі і є самоціллю, в той час як предмет мистецтва створюється людиною для себе і собі подібних [14, с. 112].

Роль *морфології* в сучасній біологічній науці не є однозначною. Це пояснюється тим, що якщо морфологію розглядати як *прикладну дисципліну*, яка обслуговує потреби систематики, то вона має статус *метода*; якщо ж її розглядати як теоретичну дисципліну, то це обумовлює наявність власного предмету досліджень, непов'язаного безпосередньо з вирішенням аксонометричних² проблем [15].

У ХІХ столітті термін морфологія поширився і у мовознавство як означення тієї галузі науки про мову, що вивчає форми слова. У лінгвістичному значенні його вперше ввів у 1859 р. німецький лінгвіст А. Шлейхер, стверджуючи: "За вчення про форму слова я вибираю слово" морфологія" [16].

Якщо відійти від стереотипу про морфологію як про суто мовознавчий і біологічний терміни і проаналізувати сфери використання цього поняття протягом ХХ століття, то можна простежити розширення спектру галузей його застосування.

¹ *Геіштальт* (нім. *Gestalt* – фігура, образ, цілісність) – цілісна структура, яка формується у свідомості людини при сприйнятті об'єктів або їхніх образів

² Наочно зображених просторових форм

У сучасній системі знань з розвитком наукового пізнання світу *морфологія* зміцнилася і стала розділом наукових дисциплін у таких областях як: геологія мінералогія → *морфологія мінералів*; географія → *геоморфологія*; математика → *математична морфологія*; культурологія → *морфологія культури*; соціологія → *соціальна морфологія*; фольклористика → *морфологія фольклору* тощо.

В теорії архітектури морфологія, подібно біології, також виділена в окрему галузь знань: *архітектурна морфологія*. Незважаючи на відмінності в сферах діяльності, між архітектурою і біологією завжди простежувався очевидний зв'язок: одна творіння природи вивчає – інша бере у неї уроки [17]. У зв'язку з цим, знайдено схожість морфологічних досліджень, які узагальнено можна звести до опису морфологічних ознак, вивчення та класифікації форм і дослідження процесу морфогенезу.

Теоретико-методологічні засади морфології як загальнонаукового вчення сформувалися не одразу. Процес становлення пов'язаний із описом досліджуваних явищ, предметів, об'єктів тощо. З часом, такий підхід змінився: на основі опису розроблялися теорії, які були направлені на виявлення характерних ознак, пояснення властивостей та практичне їх застосування.

До прикладу можна навести морфологію рельєфу, де спеціально ніхто її в самотійно галузь не виділяв. З часом накопичився достатній досвід опису рельєфу різних типів, а на основі нього з'явилися численні теоретичні роботи [18, с. 16], які послужили основою для формування окремої галузі знань – «морфологія рельєфу». Сьогодні, не володіючи базовими морфологічними знаннями, не можливо приступати до вирішення інших геоморфологічних проблем (генетичних, динамічних, вікових тощо). Дослідження морфології рельєфу (морфографія, морфометрія) є одними з пріоритетних напрямів геоморфологічних досліджень [19, с. 76].

Місце морфології у різних галузях знань. Сфери застосування терміну «морфологія» для позначення відповідного наукового спрямування, не обмежуються цим переліком, а існує, практично, у всіх галузях науки. Відмінність полягає тільки у контексті вживання слова «морфологія» як:

- *терміна* – для позначення особливостей візуальних ознак (наприклад, «морфологія галактик» часто вживається для позначення морфологічних класифікацій – системи поділу галактик на групи в астрономії [20];

- *розділ як частина* наукової галузі, який присвячений морфологічній тематиці (наприклад, *еволюційна морфологія* – розділ морфології, що вивчає закономірності формоутворення живих організмів у процесі філогенезу або морфологія у мовознавстві – розділ граматики, що вивчає форму та будову слова, а також система форм змінювання слів певної мови [5]; у першому

випадку *еволюційна морфологія* є частиною морфологічного вчення, а у другому – самостійним розділом граматики);

- *вчення* – виклад знань, понять і концепцій морфології у певній сфері науки (наприклад, морфологія у біології – наука про будову та форму організмів, речовин і т.д. [5];

- *фундаментальна наука* – зосередження на пошуку основних законів природи, розумінні будови Всесвіту [21] (наприклад, *геоморфологія* – одна з фундаментальних природничих наук про рельєф земної поверхні, його походження, розвиток та господарське використання [5], де морфологія є складовою частиною геоморфологічної тріади: *морфологія – генезис – вік*).

Висновок. Використання «морфології» як терміна для позначення особливостей морфологічних ознак є дискусійним питанням з огляду на його етимологію та не відображає логіко-теоретичних основ, які закладені у загальнонауковому уявленні про морфологію. Проте такий підхід є поширеним, особливо в тих наукових дисциплінах, де досліджуване явище вивчено недостатньо і не входить у змістовну систему наукових понять. До них належать і теорія містобудування, що суперечить позиції автора та зумовлює актуальність даного дослідження у *виділенні морфології міста як вчення про форму і будову міста*, а не для позначення морфологічних характеристик об'єктів містобудування.

У контексті загальнотеоретичного дискурсу морфологію міста можна розглядати і як таку, яка володіє онтологічними та гносеологічними засадами філософського осмислення дійсності і є невід'ємними її частинами.

Питання онтологічних засад пов'язані із складовими компонентами морфології міста (методи, принципи та засоби), які слугують своєрідним інструментарієм для морфологічних досліджень. Гносеологічні засади визнають морфологію міста як сферу наукового пізнання, тобто вчення про форму і будову.

З огляду на це, морфологія міста може розв'язувати завдання методологічного (наприклад, визначення особливостей структурної організації) та теоретичного (наприклад, виявлення форми міста як морфологічної) аспектів та узагальнювати предмети (але не явища) за характерними морфологічними ознаками.

Подальший напрямок дослідження. У подальшому дослідженні автор має на меті поглибити базові положення морфології міста.

Бібліографічний список

1. Становленню соціології міста сприяли дослідження, що проводились у США в 20-30-их рр. ХХ ст. Р. Парком, Е. Берджесом, Р. і Х. Лінд, Р. Маккензі.

2. Кучерявий, В.П. Урбоекологія / В.П. Кучерявий // Екологічна енциклопедія: У 3-х т. / А.В. Толстоухов (гол. ред.). – К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2008. – Т. 3. – С. 322–323.
3. The Independent ICT in Schools Commission. Information and Communications Technology in UK Schools, an independent inquiry. London, UK. Author: chair Dennis Stevenson, 1997. Режим доступу: <http://rubble.heppell.net/stevenson/ICT.pdf>
4. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук (голова редколегії) та ін.; Л.В. Озадовська, Н.П. Поліщук (наукові редактори); І.О. Покаржевська (художнє оформлення). – Київ: Абрис, 2002. – 742 с. – С. 410.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
6. История биологии с древнейших времен до начала XX века / Академия наук СССР, Институт истории естествознания и техники; ред. С.Р. Микулинский. – Москва: Наука, 1972. – 564 с.
7. Goethe, The metamorphosis of plants, 1798.
8. Канаев, И.И. Гете как естествоиспытатель / И.И. Канаев. – Л.: Ленинградское отделение издательства «Наука», 1970.
9. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Редкол. О.С. Мельничук (головний ред.) та ін. – Т.3. Кора – М / Укл.: Р.В. Болдирєв та ін. – К.: Наук. думка, 1989. – 552 с.
10. Schmid, G. Über die Herkunft der Ausdrücke Morphologie und Biologie. – Nova Acta Leopoldina, N. F. – Bd. 2. – № 8, 1935. – S. 597-620.
11. Mc Laughlin, P. Naming biology. Journal of the History of Biology. – Volume 35, Issue 1, 2002. – pp. 1–4.
12. Lutz, Peter L. The Rise of Experimental Biology: An Illustrated History. Totowa, NJ: Humana Press, 2002, 200 p.
13. Кант Иммануїл. Критика чистого розуму. Переклад з німецької Юрія Федорченка. – Київ: Юніверс, 2000. – 504 с.
14. Горохов, П.А. Гете и немецкая классическая философия / П.А. Горохов. – Вестник ОГУ. - №8, 2002. – С. 112-119.
15. Тимонин, А.К. Роль морфологи в ботанике / А.К. Тимонин // Гомологии в ботанике: опыт и рефлексия. СПб.: Санкт-Петербургский союз ученых, 2001. – С. 10-17.
16. Szemerényi, O. J. L. Introduction to Indo-European Linguistics, Clarendon Press, 1996. – 352 p.
17. Петунина, Т.Ю. Введение в архитектурную морфологию открытых городских пространств / Т.Ю. Петунина, О.А. Шипицына. – «Архитектон: известия вузов». – № 50. – 2015. С. 82-98.

18. Симонов, Ю. Г. Геоморфология / Ю. Г. Симонов. – СПб. : Питер, 2005. – 427 с.
19. Горішний, П. М. Історія і сучасний стан досліджень морфології рельєфу / П. М. Горішний // Історія української географії. – Вип. 12. – 2005. – Тернопіль. – С. 75-82.
20. Jarrett, T. H. "Near-Infrared Galaxy Morphology Atlas". California Institute of Technology. Retrieved January 9. – 2007.
21. Дротянко, Л. Г. Феномен фундаментального та прикладного знання: (Постнекласичне дослідження). – К.: Вид-во Європ. університету фінансів, інформ систем, менеджм. і бізнесу, 2000. – 423 с.

к. арх., доцент Юлія Идак
Национальный университет «Львовская политехника»

ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ «МОРФОЛОГИЯ» и «МОРФОЛОГИЯ ГОРОДА» В КОНТЕКСТЕ ТЕОРИИ ГРАДОСТРОИТЕЛЬСТВА

«Морфология города» является одним из ряда понятий, которое в современной теории градостроительства не является четко обозначенным и содержательно очерчено. В статье сделана попытка уточнить понятие «морфология города», конкретизировать его содержание и определить его место в теории градостроительства.

Ключевые слова: морфология города, морфология, понятие, учение.

Ph. D., doc. Yuliya Idak
Lviv Polytechnic National University

APPROACHES TO THE DEFINITION "MORPHOLOGY" and "MORPHOLOGY OF THE CITY" IN THE CONTEXT OF THE THEORY OF URBAN PLANNING

"Morphology of a city" is one of a number of definitions that is not clearly marked and meaningfully outlined in the modern theory of urban planning. The article attempts to clarify the definition of "morphology of a city", to concretize its content and determine its place in the theory of urban planning.

Key words: Morphology of a city, morphology, definition, doctrine.